

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΕΛΟΡΕΝΤΖΟΣ

ΕΝΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΘΙΑΣΩΤΗΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ*

Ο Ευθύμης Παπαδημητρίου, ο ευγενικός, νηφάλιος, καλοσυνάτος και γενναιόδωρος συνάδελφος που χάσαμε πρόωρα πέρυσι, υπηρέτησε με όλες τις δυνάμεις του τον Διαφωτισμό του καιρού μας, τα τελευταία χρόνια από το μετερίζι της μαχόμενης πολιτικής οικολογίας. Χωρίς ίχνος αλαζονείας, με υποδειγματική και όχι επιδεικτική ταπεινότητα, μετέδωσε τα νάματα της φιλοσοφικής παιδείας, για πάνω από είκοσι χρόνια, στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Στο πλαίσιο της υπεράσπισης των ιδεωδών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού με διαρκή μέριμνα για τη γόνιμη, κριτική και δημιουργική αξιοποίησή τους στις μέρες μας, ο Παπαδημητρίου προσέφερε στην ελληνική φιλοσοφική κοινότητα μια εξαιρετική –δυστυχώς όχι τόσο γνωστή όσο της αξίζει– «μελέτη των πηγών της φιλοσοφίας του γερμανικού Διαφωτισμού» με τίτλο *Η γνωσιολογία του Christian Thomasius (1655-1728)* (Gutenberg, 1983). Πρόκειται για υπόδειγμα ιστορικοφιλοσοφικής εργασίας, καρπό πολυετούς ερευνητικού μόχθου. Βασισμένος στη στέρεη γερμανομάθειά του, ο Παπαδημητρίου ενέκυψε στο σύνολο του έργου ενός από τους προδρόμους –κατά πολλούς μάλιστα του πατέρα– του γερμανικού Διαφωτισμού, του πρώτου καθηγητή σε γερμανικό πανεπιστήμιο που τόλμησε να κάνει μάθημα στη γλώσσα του λαού, και όχι στα λατινικά, και που δημοσίευσε στα γερμανικά, το 1688, ένα περιοδικό που δεν απευθυνόταν μόνο στους ειδικούς αλλά στο ευρύτερο φιλομαδές κοινό. Το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται στο δίτομο γερμανόγλωσσο έργο του 1691 για τη *Διδασκαλία περί της νόησης* (τόμ. Α': *Εισαγωγή*, τόμ. Β': *Εφαρμογή*), στο

* Ο Γιάννης Πρελορέντζος είναι καθηγητής νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

οποίο ο Thomasius στηλιτεύει την άγνοια, τις προλήψεις, τις προκαταλήψεις, τα στεία στοιχεία της παράδοσης και την άκριτη υποταγή στις παντοειδείς αυθεντίες. Επιπλέον και κυρίως, αναδεικνύοντας τις πηγές της πλάνης, ο Thomasius διδάσκει τους νέους πώς να χρησιμοποιούν με τον σωστότερο τρόπο τη νόησή τους, δηλαδή τόσο τη διάνοια όσο και τη βούλησή τους, ώστε, όχι μόνο να διακρίνουν το αληθές από το πιθανό και από το ψευδές, αλλά και να ανακαλύπτουν νέες αλήθειες, σε όλους τους τομείς, αναμορφώνοντας έτσι όχι μόνο τη σκέψη τους αλλά και την κοινωνική τους δράση. Τονίζοντας τον πρακτικό σκοπό της φιλοσοφίας, ο Thomasius θεωρεί αναγκαία όχι μόνο την αναζήτηση της αλήθειας αλλά και τη μετάδοσή της στους άλλους με όσο γίνεται πιο κατανοητό τρόπο. Ο Παπαδημητρίου φροντίζει να αναδείξει την ανθρωπολογική βάση της γνωσιολογίας του Thomasius χωρίς να παραγνωρίζει τις ηθικές συνιστώσες της. Σε άλλα χωρία, επισημαίνει τις πρωτότυπες για την εποχή του παιδαγωγικές αντιλήψεις του γερμανού λογίου.

Έχοντας αξιοποιήσει τα σημαντικότερα πονήματα της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας για τη γερμανική φιλοσοφία και, γενικότερα, για το γερμανικό πολιτισμό από τον 17^ο ως τον 19^ο αιώνα, ο Παπαδημητρίου μεριμνά να αναδείξει το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο κατόρθωσε ο Thomasius να αναπτύξει την πολυσχιδή δραστηριότητά του. Υπογραμμίζει πρωτίστως το γεγονός ότι πρωτοχάραξε τη μία από τις δύο καθοριστικές γραμμές στις οποίες κινήθηκε η γερμανική φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα και του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, πριν από τον Kant, μπορούμε να διακρίνουμε αδρομερώς δύο κατευθύνσεις της γερμανικής φιλοσοφίας: την εμπειριστική, που εκπροσωπούσαν ο Thomasius και οι μαθητές του, κυρίως ο Crusius (αν και στην πραγματικότητα ο Thomasius επιχείρησε μια ιδιότυπη σύνδεση του εμπειρισμού με τον ορθολογισμό), και την ορθολογιστική, που εκπροσωπούσαν ο Leibniz και οι συνεχιστές του, κυρίως ο Wolff. Οι δύο αυτές κατευθύνσεις συνυπάρχουν αρμονικά στον Kant, για να ξεχωρίσουν κατόπιν και πάλι δύο γραμμές. Η πιο γνωστή είναι η ιδεαλιστική, που δίνει έμφαση στη νόηση και φτάνει, μέσω του Fichte και του Schelling, μέχρι τον Hegel. Η άλλη γραμμή είναι η ρεαλιστική, που δίνει έμφαση στη βούληση και μπορεί επίσης να χαρακτηριστεί εκλεκτικιστική και ψυχολογίζουσα· ξεκινά με τον Thomasius και φτάνει μέχρι τον Schopenhauer, ενώ εκπροσωπήθηκε στο ενδιάμεσο από τους Jacobi, Schulze, Fries και Herbart. Σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου, η γνώση της εντασιακής, ενίοτε μάλιστα συγκρουσιακής συνύπαρξης των γραμμών αυτών στη γερμανική φιλοσοφική σκηνή κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα και των ιδιαίτερων εκάστοτε εκφάνσεών της είναι απαραίτητη για τη σαφέστερη κατανόηση της εξέ-

λιξής της γερμανικής φιλοσοφίας.

Παράλληλα ο Παπαδημητρίου φροντίζει σε κάθε ευκαιρία, αναφορικά με τις βασικές θέσεις του Thomasius, να επισημαίνει, αφενός, τις ποικίλες επιδράσεις που δέχθηκε, αφετέρου και κυρίως τον τρόπο με τον οποίο αναμετρήθηκε με τις σπουδαιότερες προγενέστερες και σύγχρονες του φιλοσοφικές θεωρίες (Σωκράτης, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Επίκουρο, σχολαστική φιλοσοφία, Gassendi, Baltasar Gracian, Descartes, Pascal, Spinoza, Locke κ.ά.) Δεν θα μπορούσαν φυσικά να λείπουν και οι αναλύσεις για τη στάση του Thomasius απέναντι στο θεμελιώδες κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα ζήτημα της σχέσης της φιλοσοφίας με τη θεολογία και το ιδιαίτερο νόημα που προσδίδει στην επιδίωξη της αποδέσμευσης της πρώτης από τη δεύτερη.

Μολονότι οι ιστορικοφιλοσοφικές εργασίες προϋποθέτουν συνήθως μια ιδιαίτερη πνευματική συμπάθεια του μελετητή προς τον εξεταζόμενο φιλόσοφο, μια έντονη και μακροχρόνια προσπάθεια έσωθεν προσέγγισης του έργου του (με ένα είδος εναισθησης), ο Παπαδημητρίου αντιμετωπίζει ακριβοδίκαια τον Thomasius αλλά με μεγαλοψυχία: χωρίς να υπερτιμά τη σπουδαιότητα του έργου του και της επίδρασής του, κυρίως στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, αναδεικνύει με επιμέλεια κάθε σημαντικό πνευματικό καρπό της δημιουργικής ανησυχίας του και κάθε στοιχείο πρωτοτυπίας του.

Σε περιόδους κρίσης σαν αυτή που διανύουμε, η δυνατότητα γόνιμων «συναντήσεων» με σημαντικούς στοχαστές του παρελθόντος δεν ικανοποιεί μόνο την ιστορική περιέργεια και την ευρυμάθεια αλλά μπορεί αναμφισβήτητα να αποτελέσει μέσο αυτογνωσίας, σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο, όταν μάλιστα έχει κανείς τη βοήθεια ενός τόσο ξεχωριστού δασκάλου. Η απόσταση στο χώρο και στο χρόνο ευνοεί συχνά την κατανόηση των τεκταινομένων περισσότερο απ' όσο η καθήλωση στο εδώ και στο τώρα. Όσο κι αν ισχύει ασφαλώς το συχνά λεγόμενο ότι οι συγγραφείς εξακολουθούν να ζουν μέσα από το έργο τους, η γλυκιά φυσιογνωμία σου και η ζεστή παρουσία σου, Ευθύμη, μας λείπει σε όσους είχαμε την τύχη όχι μόνο να σε γνωρίσουμε αλλά και να σε συναναστραφούμε.